

„Az idealismus“.

Jeles tudósunk, Bodnár Zs. szerint ma az idealismus korszakában élünk; vagy legalább is roham-léptekkel haladunk feléje. „Duzzadunk az erőtlől; nagyot, merészet gondolunk és akarunk, vagy legalább sentimentalis rajongás tölt el bennünket minden nemes és magasztos, isteni és fensséges iránt“, — mondja ő „Éjszak dél ellen“ ezimű munkájában. . . Ma tehát más időket élünk, mint pár évtizzel ezelött. Szellemi világunk körében az eddigieknél eszményibb irányu eszmék vezetnek. A realista halvány idők felett ma a korszellem új napjának hajnala dereng, mely más irányt jelöl ama számtalanszor leszött korszak közérzésének, gondolkozása — és cselekvési akarátának. A néma éjszakát az új idők hangja ma a mythologiai typhon harsonájával veri föl. Az álomöldöste világ „kicsinyes és törpe, léha és erőtlen, de jószivü“ embere ma a teremtő-eszmék s egyetemleges munkásság kormánypálezájának intésére néz. Ma esodák következnek, mert esodák történnek az idealismus mindenható erejének nyomán mindenütt. Átalakul az ember, új lesz szokása, viselete, érzése, szava, izlése, bűne, erénye, morálja, vallása, bölcselmi felfogása és minden cselekedete. Mert az idealismus *átteremti a viselt világot*.

Többek által elfogadott állítás, hogy talán az idők járásának egy változatu, de örök és ki nem játszható „hullámvonala“, „törvénye“ szerint; — vagy azért, mert az eszme-mozgalmakban a hanyatlás után az emelkedés a dolgok természetes rendje — az emberi törekvés ma csakugyan az eszményiség felé irányul, vagyis ma idealista világban élünk.

Közönséges észszel azt gondoljuk, hogy az idealismus azért idealismus, hogy annak idején az emberiség régi és új, de forrón szeretett minden ideáljaiért egyenlően küzd, fárad, dolgozik. Ideáljaink egyetemlegesen fölkaroltatnak s az ideálok ihlető hatalmát semmi sem korlátozza; korunk tetszetős formát

ölt, a dolgok és valóságok idealisak; az emberek olyanok, hogy kívánni sem lehetne helyettök másokat... Pedig másképpen van! Mikor óhajtjuk mi, eszményiség hivei, hogy az idealismus adja áldásait e kor fiainak, abban az óhajtásban — a Zebedeus fiaival nem tudva, mit kérünk — úgy látszik, az a kikötés foglaltatik, hogy az idealismus valahogyan ne merje minden hitnek és fajnak értelmi és érzelmi, ész- és szivbeli ideáljait egyenlő rangra emelni, egysorba helyezni, mert az úgy is hiába; a „kitörő erkölcsi érzés“ nem tür ilyeneket. Uralmi vágy — oly cél elérésére, mely új eszmények lelkesedésével gazdagítja a közfelfogást; szellemi hatalom a végett, hogy kiforgassa sarkai-ból e százév társadalmát; az értelemnek elsőszülöttségi joga, mely feltétlen engedelmességet kíván a kedélyvilágtól; gondolat, mely merészségében előnybe teszi magát az egetvivő érzelmekkel: együttvéve ez az idealismus. Az értelem érdekeinek az eddigieknél még erélyesebb fölkarolása — a XX. száz ideálja!... — Hiszen csak halljuk magától a böleselőtől, hogy mi az idealismus?...

„Az idealismus semmi egyéb, mint az emberi ész uralma a sziv fölött, a gondolkozásé az érzés fölött. Az emberi ész az eszmétől segítve kitör a realismus szűk köréből, kétségbeejtő bilincseiből s magasabb erkölcsi, szellemi és aesthetikai színvonalról tekintti az embert és világot. E magasabb szempontnak köszönheti, hogy máskép jár el, szövetkezik tetteire, e tetterő azonban a világ és emberiség, a nemzet és haza eszméjeért hat és fárad; míg a realista csupa részvét, jóság, lágyág, mert szűk körében nem tudja nézni a szenvedést, a nyomort. Az idealista is részt vesz mások szenvedésében, nyomorában, de lelke a magasban csak a közérdeket, a közjót látja.“¹ — „Az idealista eszmékért lelkesül, neki magasztos céljai vannak, szent előtte a haza és nemzet, a világ és emberiség, a moral és kötelesség; a közérdek és közjó, ezek tetteire buzdítják és élni kíván.“² — „Ma nem közönséges erővel lép föl a patriotismus, nem csekély az imperialismus, nemzeti jogokat, vivmányokat követelünk, a tárgyiasságból kivetkőzve tudunk gyűlölni, mint a francia, a német, a bolgár, a szerb, a horvát és a többi nemzet, kivált őt-hat év óta embertársaink túlesapni látszanak minden mérté-

¹ Bodnár: I. m. — ² U.-o.

ken, figyelmünk a vallás és erkölcs felé fordul, sokan buzgón látogatják a templomokat, növekszik az atyai, a fejedelmi, a papi tekintély, mindenki nemes akar lenni, sok ezer állami tisztviselő és rendőr atyáskodik felettünk, tömérdek védő, gondozó törvény örökődik, vigyáz reánk, a párbaj, a lovagiasság tetszetős valami, a hadsereg hallatlanul emelkedett számra nézve stb., idegességünknek, lelki bomlásunknak alig van határa, örülten hajhászszuk a versenyeket, a ló- és más versenyeket, nemzeti és hazafias ünnepekre ezrivel tódul az ország minden lelkes polgára; mindamellett szelidebbek, higgadtabbak, békésebbek levénk, nem keressük oly szenvedélylyel a harczt, mint atyáink¹. — Az idealizmus alatt a nagy, összefoglaló eszmék háborgása, zajongása tetszik². — „Az idealizmus egyik fővonása a jellemek alakításában a sóvárgás, epedés; a realizmus külsőségei, formáságai neki csak hiu szokások, hideg feltételek, melyek békóba szoritják a szív igaz érzéseit. Az idealizmus gyűlöli e formaságokat³. — „Az emberiség realizmusa szülte a kereszténységet⁴. — „A katolikus visszahatás — az ellenreformatio — az idealizmus hódítása⁵. — Vagy végül: „Nemünk egyszer egységben látja a szép, jó és igaz eszméit, egységben látja a mindenséget és benne az Istent, a családot és benne az anyát, az egyházat és benne a papot, az államot és benne a fejedelmet: az egység, az összetartozás, a tekintély, a hagyomány, a rend, a fegyelem e képviselőit. És szükség van erre a visszatérésre, mert ha az ember egyenesen haladhatna a szabadság ösvényén, mint a napsugár, őrjítő sebességgel jutna a családi, állami és egyházi élet teljes felbomlásába. Szükségünk van e korszerű, rythmusos, hullámos haladásra, mert nem bírnók kiállani érzésünk, gondolkodásunk e rohamos átalakulását és mindnyájan beleőrülnénk⁶.”

Már csak e kiszakított mondatokból is — úgy hiszem — elég világosan kitűnik, hogy mi az idealizmus, mint bölcselmi elv Bodnár szerint. Hanem azért tekintsük csak mélyebben a kérdést. Úgy fog kiválni, hogy korunk e kiválóan érdekes tör-

¹ Bodnár: „*A tragédia*“.

² Bodnár: „*A pessimismus és misticismus*“.

³ Bodnár: „*A jellem*“.

⁴ Bodnár: „*A tragédia*“.

⁵ Bodnár: „*Mi a bölcsészet?*“

ténelmi tüneménye voltaképpen miket foglalt munka-programmjába. A fa az ő gyümölcseiről ismertetik meg. Az ige a testből, melylyé válik, a theoria az életből, melyben érvényesül, az eszme a tényekből, miket felidéz. Hadd beszéljenek hát a tények . . .

A nemzetek ma kivétel nélkül a haladás országába kívánnak bejutni. Jelenlegi életüket a szellemi harc és a hatalom tekintélyének érvényesítése jellemzi leginkább. A mi biztatót a multak intelme adhat, a mi szépet a jövő felmutathat, a mi a fejlődésre alkalmas, a hirnév-szerzésre jó, a történelmi szerepre czélszerű s a vagyonban és helyzetben nyomatékos és befolyásos: mindaz egyesítve van nagy czéljaikra. Az egymással való érintkezés, a diplomacia nyelve: „csupa válogatott kifejezés, óvatos, vigyázó; némelyek iránt hideg, kimért, feszes; csak rendkívüli esetben bizalmas“. Hanem ha legesekélyebb érdekét bármelyik a másik által veszélyeztetve hiszi, vagy elfogja lelkét a terjeszkedés tüzet-fuvó vágya, az arany, a gyémánt éhsége, a gazdagulás reménye, vagy a kincsnek szomja: ledobják az álarcot s a nemzetközi sima és mézédés nyelv helyett beszél a nemzeti erő — szuronyok hegyére, ágyuk öblébe kerülve. Hiába a szűkebbkörű közvélemény tiltakozó moraja, hasztalan annak tudata, hogy évtizedek óta már épül a békesség temploma, hol jövőben a nagyhatalmi érdekek által üzőbe vett kiesiny nemzetek életüket menthetik meg: a harc lármája közt elesitülnek annak hangjai, hatás nélkül maradnak ennek intelmei s a sokat magasztalt hadi erények büszkén mutogatják a katonai vitézség óhajtott csodáit. A burok sorsát az angol politika Dél-Áfrika égető homokjába temeti; Khina esetében Európa hatalmas uralkodója kimondja: „nem kellene a foglyok“; a lengyelnek nem szabad többé busongani hona romjain; a finn-nek golyóval kell eltávolítani faji-jellegének tipróját; a most folyó orosz-japán háboru egyrésztől nyilván zsarnoki hajlandóságból hullámsírba viszi népek millióit, másrészt jogos érdekekből ágyuk kereszt-tüzébe dobja csak most teremtett civilizációját . . . S ha a pusztítás démonának hullatakarta csatamezején a XX. száz eszméivel odavezetnők azt a fegyveres kezét szívverésének megtapogatására, aligha találatnék hőse a faj-irtó háborunak, ki Vitelliusszal felkiáltana: „Ennek a vérnek rózsailata van!“ . . . Dagadó kebellemlegetjük a csendélet unalmas óráin, vagy ünnepi pillanatainkon, hogy minő nagy anyagi és szellemi haszonnal

járna az általános lefegyverezés, a fegyveres czifraság létemésztő nagyzási hóbortjának megszüntetése; de a béke fejedelmi áldásainak háborgatások elleni biztosítására, a vértelen háboru eszméjeért — e kétségtelenül „*legmagasabb*“ emberi „*érdek*“ eszméjeért — e véres korban mégis alig tétetett valami . . .

Ez a jelen! De hát a jövő? A korok — úgy mondják — megisméltődnek. A mozgás „*körszerű*“. Ki tudja, nem ragadja-e meg egy új bábeli-kolosszus eszméje a hatalom lelkét s a jövő nem nemzetek fiainak szeretetben összekapcsolt hulláiból fog-e hidat verni vérfolyókon át? . . . Ki tudja, nem születik-e az új Xerxes, ki a hadait elnyelő oceánt vesszőcsapásokkal fenýiti meg; Caligula, ki az eget is párviadalra hívja; egy új „*hajnal vagy ég-fia*“, kinek kannibal-lelke milliók vérétől ittasan, kardjára esapva üt kacaját Európa szabadságából? . . . Hogy is mondja egy japán tudós: „Dsingiz-khán az új-kor találmányaival kezében ellenállhatatlan!“ . . .

Ide vezethet „az idealismus“! . . .

De lássuk politikai téren! . . . Sajnos, itt is megtermi gyümölcseit a „tekintély“. Az állammá egyesített fők és szívek tengere fölötti kormányzást ugyancsak a haladási visszaesés lelke járja át . . . Egy czélja van: sikerhez jutni. Egy szabálya: megtalálni a versengő felek között a tovavezető irányt. Szövetkezik, ha czéljára más eszköz nem vezet, a társadalom salakjával is. Megveszi pénzen a meggyőződést, odakinálja aranyát a becsületnek, eltékozolja — ha kell — a szellemi erők legjavát. Kieszeli a különféle zavarok, helyzetek között az érvényre, a felszínre jutás szerepét s aztán nem törődik, hogy „a sajtó kebel“ kimerült már a várakozásban s hogy az olympusi nyugalom csak a Cocytus hallgatása árán vásárolható. Latolja a veszteséget, mi egy kivándorló után származik, ismeri a statistika minden számoszlopát s mikor a nyomor türhetetlen, az agyonhajszolt ordit, akkor aztán jön a segítséggel is, mely sokszor nem egyéb szívtelen szemfényvesztésnél . . .

Jellemző sajátságai „az idealismusnak“, miket megtalálunk a társadalmi életben is!

Akár a magasb-, akár a közép-, vagy alacsonyabb fokon levők sorsát tekintsük s akár a szélső-, akár a közép-, vagy legcsekélyebb idealismus szempontjait vegyük, a hova csak szemelhat, a társadalmi nagy test minden izületében a merevség, az

agyonszervezettség, a gyengülés, az elernyedés csirája rejlik. A közlekedés óriássá nőttével nő a műveltség mindenfelé; a civilizatio a gőz s a villany szárnyain száguld a földsarkokig; de e civilizatióról találóan jegyzi meg egy francia író, hogy „olyan, mint az egyiptomi lotusz-virág, melyben a víz fölött a gyönyörű fehér vizi-rózsát látjuk, de ha gyökerét keressük — iszapba jutunk“. Az emberek riasztóan nagy többsége az anyagvilág bálványainak térdén-kúszva hódol s mig üdvözülést egyedül abban vél találni, rajta telik be a mythologiai hősnek, Tithonos királyfinak szerencsétlensége, ki örök életet nyert az istenektől, de elfelejtett kérni örök ifjúságot is . . . S mintha csak minden emberi szenvedély — a legutolsó is — hivatva volna fénynyel és meleggel árasztani el a kor társas életét, talán soha annyiféle mozgalom nem volt az elvont elvek kultúrájával indítva, — „tárgyiasság nélkül“ — mint manapság!

Némelyek látják működésükben korunknak fáklyáját; mások erősen álmodoznak a jövő zenéjén. S mig amazok a sötétségben bukdácsolnak s az éjben lengetik lobogójukat, hogy annál bátorosabban üzhessék az érdekhajszka mesterfogásait; emezek oly szédítő ütemben kívánnák lejátszatni a jobblét korának előkészületeit, hogy eszméikhez méltán jelképül vehetnék a Michel Angelo sirkövét, ki Castelar szerint, „midőn látta, hogy a szabadság eltűnőfélben van, vésőjével egy sirkőre véste rá, hogy „közeledik az éj“. Itt vérdíjat szednek a tulajdonjogi érdekekre és biborokra; amott a hatalommal és tekintélylyel rút hizelgés üzi ördögi játékait s nem rontja semmi bámulatot érdemlő legszebb perceit . . . Emitt: az ifjú sziv összes bája — sirva-futó felhő, a dermesztő guny előtt, mely e kor kinevelt ifjainak ajkán trónol; távolabb: a társadalmi lét magasságába alantás fokról feljutott egyén vissza nem nézne a közélet pusztuló „por“-ára, félvén, hogy mint Lóth felesége, megmaradott érzülete — kővé dermedez . . .

A tudomány keresi a bölcsesség kövét a tudás óriási tájékaiban, „disputál Salamonnal a czedrusfától kezdve az izzópig“; előre tudja a Mont-Peleé kitöréseit; felszámolja a Mars lakóit; fejében hordja a világ könyveinek minden betűit: de feleletet adni magamagáért nem tudna abban, hogy a moral felé miért nem mentek hát előbbre az elmék általános nagy hatalmától? A művészet szolgálja a szép és igaznak czéljait; de a szentek-

szentjétől a bűn aljasságáig válogatás nélkül keresi az új hatás emeltyűit; s míg elve: „gondolj merészet és nagyot“, lázasan kiált föl a jobb izlés: „meg ne szentségtelenítsd kontár kezekkel az ember-szív örök ideáljait!“

A gazdasági kérdések megoldásra várakozó feladatába bele-dobbannak a társadalmi szervezetek zászlóaljai. A törvényszéki tárgyalásokba — az alperesek puskagolyói. A jogmegosztás elvéből himet varrnak az utcák vértől szennyes öltönyeire. Az emberi szabad meggyőződés igazi neve: tekintély elleni merénylet, mely árulkodásra tanít . . . Titkolt ösztönök, vágyak apró tüzei pislognak a közélet mezején; de azért a társadalom szilpos tagjai előtt térdek-fők hódolnak. Akció mindenfelé; de a tettvágy csak alkotás nélkül marad, mert a Caesarok „Capitoliumán minden csöndes“.

Honnan, miért volnának mindezek? Ha nem azért, mert — mint jól írja bölcselelő irónk: — „kitört az idealismus?“ És annyi reményből — jogosulatlanság; hitből — fantasmagoria; tekintélyből — csalatkozhatatlanság; rendből — az ellentétek lelketlen uralma; tiszteletből — tömjénezés; szépségből — bujaság; ruházatból — látszat; ételből, italból — dobzódás; gazdagságból — pazarlás vagy lopás; hatalomból — zsarnokság; hivatalból — kereskedés; lovagiasságból — gyilkolás; nemességből — kérkedés; eszmékből — utópia; vallásból — kétszínűség; névértékből — czimkórság; az emberség névtelen katakombájából — a külső érték aureola-fénye: miért bizonyult oly kiváló hatásúnak, ha nem azért, mert „nagyot, merészet gondolni és akarni“, vagy „a tekintély iránt áhítattal eltelni“ — egységben látó korunknak jellege? . . .

De még eddig nem szóltunk azokról, mikben „a *sentimentalis rajongás*“, e szembetűnő idealista vonás tünetei látszanak, lépünk azért ennek valódi terrenumára — a vallási élet terére.

A vallások bevallottan, különbség nélkül az „Isten országa“ és az „egy akol és egy pásztor“ jézusi gondolataiért, e gondolatok életéért folytatják küzdelmüket. S küzdelemteljes életük legfőbb eszménye: maga az Isten, ki alapja is, végeztelja is egyúttal erkölcsi cselekedeteinknek. Igen, alapja, mert ő az a tökéletes *ideal*, melyhez kell nekünk embereknek, a mennyiben lehetséges, cselekedeteinket alkalmazni. De az Isten erkölcsi

eSelekedeteinknek egyúttal végezelja is. S hogyha most már számbavesszük azt a nagy befolyást, melyet a vallás, a maga korlátoktól ment tiszta fenségével, az örökkévaló Isten nevével és tekintélyével ekként az emberiségre gyakorol; ha megfontoljuk, hogy a multban minő lelki átalakulásokat idézett elő, hogy egy Saulból Pál, a parancsoláshoz szokott vakmerő gőg büszkeségéből keresztényi engedelmes lelki alázat általa lett; hogy a bűnös megtért, a hatalmas, ki megszokta szolgának tekinteni a gyengét, szolgája lett a kereszténységnek; ha meggondoljuk, hogy sohasem volt nagytekintélyü emberi bölcsesség, vagy szellemi hatalom, mely a vallás isteni aegise alatt vivott hódításait csak meg is közelítette volna; ha megértjük, hogy mennyire más a lelke, szellemi élete, gondolat- és erkölcsi világa a pogánynak, mint a kereszténynek; s nem mindegy az, hogy sötétségben tartja-e az ó-hit babonája, a mesés istentisztelet, vagy világosságra viszi-e a szabadelvü kereszténység: bizony akkor számot kell vetni s ha valahol, úgy itt e téren kell számot vetni azzal, hogy mi az idealismus s hogy hús- és vér-e, vagy üres szólásforma-e?

Channing mondja: „éppen ez az utolsó tárgy, melyben az egyének szabad volna magát a mások parancsszavának alárendelni“. S tudja a történelem, hogy mennyire igazat mond. Hiszen nyilván mutatja, hogy a tekintély mily sokszor vezette az egyént tévútra... A tekintély adott kardot az egyének kezébe, hogy az „összefoglaló eszmék“ parancsából támadja meg saját függetlenségét, nemzetét. A tekintély orthodox zsarnok szerepe játszott, midőn az uralkodó egyház agyaglábakon is — bár a pusztulás apokalyptikus órája fölötte kongott — meg tudott állani, mint a haladás czáfolata, mint kivétel a fejlődés törvénye alól. A tekintély volt a pedestal, melynek lépcsőire keresztény királyok mentek felölteni felavatási fehér ruháikat. Ez volt az oltár, mely előtt meghajolt és meghódolt minden, csak azok, kik az oltár mellett álltak, feledék el, hogy ők is *áldozók*. Ez ma az események eseménye, midőn az állam és egyház közötti viszony — európai problémává kezd kiszélesedni. És ez fogja elhozni azt a zsarnoki exaltatiót, hogy időnként és helyenként a pompával, a keresszttel, az egyenruhával a tömeget még megkisértik lekötve tartani...

Minő eredményeket fog ezen kívül létrehozni még, nem

tudjuk, de azt igen, hogy e tekintély akár kiközösített, akár kiközösítettet; akár államszervezettel birt és a népek milliói fölött uralkodott; akár szőrcsulában vezekelt és a Jób panaszait, vagy a Jeremiádot ismétlé; akár birói széket, akár orgiákat ült; akár közvádoló vala, feje fölött az igaz ügy vértanuinak szellemével, akár mérget kevert, azon a helyen, hol az első keresztények, mint testvérek szerettek, mint Isten fiai ihlettel imádkoztak: a tekintély a maga létalapját nem a kereszténységben birja s nem az egyházi egység, hanem a hit lényegében és a szeretet teljességében nyilatkozó egység és közösség volt Jézusnak eszméje!

És — fájdalom — tudjuk azt is, hogy a tekintélyi intézmény — bár még csak szellemi jellegű — „idealismusunk“ napjain kezd egyre nagyobb arányokat ölteni. Minden erő árnyékká halványul hatalma előtt . . . A szabadelvűség beteg — s kondulnának is már fölötte a klerikális lélekharangok. Beigazul, hogy nemcsak az emberek, az idők is újjászületnek — unokáikban. S mint jól jegyzi meg erről Tóth B., nem más a mi korunk, „mint az elektromossággal világító XVI. száz“; s ifjúsága: „a telefonon suttagó loyolai szent Ignác“.

Nemzeti jellemére műveltségünknek kezd ráborulni hát ugy-e a tekintély-hit árnyéka? . . . Növekedni fog a pápai hatalom, melynek uralom kell a lelkiismereten? Szaporodni fog a zárdák és monostorok száma? Az egyénnek csak a katechismusok szemüvegén szabad vizsgálni Istenét, mert az ihlet csak azokat szállta volna meg? S aztán a vallásos fogalmak még fordítottabb arányt öltenek a kor műveltségével? . . . Visszajön ugye-e a középkor hatalma, a pokol borzalma, vagy az engesztelhetetlen haragu Jehova boszuja? Lesz vakhit, mely a sötétben tapogatózik; lesz süket hit, mely megátalkodott a maga félszeg nézeteiben. A vallásosságból lesz — indulat örvöngése; Isten nevéből a képzelet mámora; lesznek félreértések veszedelmes úton; theologiai ütközetek; lesz egy sajátságos, szellemileg a középkor féligmult rejtelseiben élő oly világ, mint Chateaubrianddal szólva: „ama Themistokles-szobor, melynek fejét a mai athénebeliek levágták, hogy helyébe egy rabszolga fejét tegyék“ . . . Avagy lesz talán oly idő, hogy a lelkiismereti szabadság szent hite újra csak „türve“ lesz s mindennap új sebeket kap; s a Brutusoknak Tarquinius udvarában pirulva

kell imádniok a tekintély Istenét, nagy dicsőségére annak a multnak, mely böles tapasztalataival a haladás útjára mutatott!

Mindezek lehetnek! Egyet-más belőlük már van is! Krisztus *turini* szemfödele vita tárgyát képezi a francia akadémiások előtt; ráimádkozással való gyógyítás talajt nyer a legprotestánsabb fészekben is. Ápolják mindenfelé a bigottság gyökerét, nevelik a sötétség szellemét. Nézőpontjai fogva tartják a népfajok öntudatát; kaput zárnak a fölvilágosodás előtt; bástyával veszik körül a hívő kebelt, felhőkbe burkolják a hit tárgyait, melyeken nem tud áttörni az Istenség fenséges arca, s aztán míg álomba ringatják a lelkeket — az uralmi szenvedély sárral dobálja meg a vallási közszellem hőszin öltönyét. . . Szóval a XIX. százév levegőjére kiszabadult foglyot, a felvilágosodás emberét, mindenfelől fenyegeti a veszély, a tekintély, a bilincs! . . . S távol legyen, hogy itt, csupán külső okokat keresnék, ellenkezőleg — ezekben is azt a sajnálatos tényt látom kifejezve, hogy a korok „visszafiatalodnak“. . . Hullatja gyümölcseit a kor beteg lelke. A vallási szertartások érzéki kultusza, bár a ridegségig lithurgikus, nem hatástalan, nem téveszti el a hatást. A cifra pompa, a hagyományos fényűzés — bár nem melegít — de csábit. . .

Mindezek összevéve — kétségen kívül — az emberiség ideáljai nem lehetnek. Nem pedig azért, mert irányuk hibás és veszélyes. Hibás és veszélyes a nemzeti, a politikai, a társadalmi és vallási élet szempontjából egyaránt. . . Hibás a nemzeti létre nézve, mert az és annak tudományos, művészeti, irodalmi, társadalmi és családi jólléte, fejlődése, szerencséje és virágzása e száz év szellemében békét kíván, békét követel. . . Hibás a politikai életben, mert puha érzéssel, vagy ép' az érzelmi tényezők számkivetése mellett nincs a világnak idealistája, ki nemzetének érzelmi világát tökéletesen megértené, vagy annak nagy céljait elérhetné. . . De hibás a társadalmi létre nézve, mert eszmei tudományok mellett is szív-idealok ereje nélkül, az érények egy tetemes részét fenyegeti a feneketlen mélység; és hibás a vallási életre nézve, mert a sentimentalis rajongás feladata nem az, hogy herostratoszi dicsőséggel dülje föl a lelkiismereti szabadság békés templomait, hogy békóba szorítsa az ép lelkű embert a hamis istenek imáadásának nyügeivel, vagy oly elfajulást fakaszszon, mely a törvényes területből kinőne,

avagy féltékenyen őrizze hitének fátyolát a megújulás szelétől. . . És veszélyes is „idealismusunk“ iránya. . . Veszélyes, mert képtelenekbe ragad; hirdeti az egyoldalúságot, mire a tudományok százada amúgy is nagyon hajlandó. . . Holott ész és szív együttesen teszik az embert az Isten teremtő gondolatának legszebb alkotásává. S „a talentumnak az erény és vallás fölé emelése átka a mi korunknak“. (Channing.) Föláldozza az egyént az egyetemes ideának; célja: egységben látni a szép, jó és igaz eszméit, de a szív szép, jó és igaz ideáljait kizárja az egységből. Istápolja mindazon szenvedélyeket, melyek a bűn ostorait nevelték, melyek — bár hatalmasan ássák meg az események medrét — sok ezer szív-világot sepernek üresre! . . . Kikapcsolja a koreszmékből az alkotó részek szívvel fogható érdekeit; s mint mindenben, úgy ebben is a magasabb szempont elvét követvén, míg az elv: az erény önönmagáért való szeretete s a jóság magamagában levő szép jutalmának tudata theoretice csakugyan él, addig a legkardinalisabb érdekek mennek veszendőbe! . . . Hirdet irtóztatós eszméket, melyektől elvadul az emberiség ereje. . . De akármilyen irtóztatósak is legyenek azok, ha az emberek meghallják, lassan megszokják; azután akadnak gyengelelkűek, a kik megkedvelik; azután akadnak olyanok, a kik ezt végre is akarják hajtani, intézménynyé akarják fejleszteni és egyszerre benn vagyunk a legnagyobb veszedelemben. . . Elgyöngül az eleven erő, mert az erők edző mérkőzése nélkül, megszülemlött az olygarchia. Növekedik a gyűlölet, mert a külső kényszer alatt egységesített tömeg mindig szívtelen. Ez pedig a gyűlölség tápja. . . S vannak elnyomattatások, melyek alatt nyög a história!! . . .

De hát nincsen-e menekülés e veszély elől? De van! . . . A harmonikus ember! . . . Ezek sokasága! Észszel és szívvel a helyén! . . . Értelemnek és érzelemnek egyenjogúsága által! . . .

A korszellemnek anuyiban vagyunk rabjai, a mennyiben nem tudjuk a közjó és haladás csiráit beültetni az emberek seregének szívébe. Lapidó sulylyal csak addig nehezedik reánk az idő, míg felnőnek az egyént boldogító eszmék élettelmes galyai. A koreszmék addig birtokolják az emberiséget, a meddig föltűnik a jövőben az igazság, mi nincs kötve időhöz, körszerű mozgáshoz. Az ember sorsa addig lesz adva, mig maga tudja öntudata, lelkiismerete és szabadakarata által elhin-

teni a szép, jó és igaznak magvait az idők vetésibe; vagyis, míg az eszmék értékelésében való törekvéseknek a népben a legezélravezetőbb irányt adtuk. . . Az alkotó részeknek addig nem lesz létjoga az ideális korszellem idején, míg a lelki nyomorultak, szív-betegek, akarat-bénák, erkölcs elhagyottak, vallásilag szegények s más ehez hasonlókért nem adjuk sziveinket önzéstelenül. Az összes embereket boldogító eszmék csak addig nem bírnak eszményi módon érvényesülni, míg nem tudnak közérzéssé izmosodni a kultúra minden tájékain s biztos és gyönyörködtető emelkedéssel felszállani az emberiség egére; vagyis míg megértik mindenek, hogy a lét magasságaiba vágyó eszméknek két szárnya van: egyik az értelmi erők, gondolatok fölkarolása a szabadelvűség parancsa szerint, de a másik az érzelmieknek növelése, izmosítása. Az idealismus addig lesz olyan, milyen manapság, míg XVI. Lajossal *az a dicsősége: hogy szabad elméket urál* . . .

BÖLÖNI VILMOS.

Tordai diákok színi előadása 1713-ban.¹

II.

A „Vir Regius“ czímlapja.

VIR REGIUS
juxta eor Domini

ELECTUS,
hoc est:

Secundum inconsultam indomiti moris Populi Izraëlitici expetitionem declarati, super eundemque populum Regis constituti SAUL propter praevaricationem mandatorum Divinorum

REPROBATIO.

Illo reprobato, juxta liberrimum Domini beneplacitum electi, sortis infimae, in Regiam Majestatem suffragantis Populi Izraëlitici communi totius voto accepti, super Regnum eorundem constituti, et confirmati Regis DAVID

DECLARATIO.

Quae, impari licet tantae rei, majoris tamen aestimandae Divinae gloriae causa, Divinis ex Scriptis desumpta, sub Schemate Scenico adumbratur: et

Spectabili ac Generoso Domino

D. SAMUELI BIRO

de Homoród Sz.-Márton,

Sacratissimae Caesareae Regiae Principalisque Majestatis Inclyti Gubernii Transylvanici Consiliario, nec-non Tricesimarum Fiscalium ibidem Inspectori, Patrono et Moecenati suo in perpetuum colendo, ab ingenua Scholae Unitariorum ó Thordensium

Juventute, cum hoc lemmate,

OMNIS POTESTAS A DEO,

humilime offertur, piisque coram Spectatoribus, *Die 7. Mensis Septembris Anni 1713. declaratur.*

Excusum CLAUDIOPOLI, per s. p. t.

¹ Első közlemény megjelent folyóiratunk f. évi 2-ik füzetében,